

Kurul Kalesi'nde Mekânsal Organizasyon, Mimari Malzeme ve Yapı Fonksiyonları Üzerine Bir Değerlendirme

An Assessment of Spatial Organization, Architectural Materials, and Structural Functions at Kurul Fortress

Atakan Akçay¹ , Ahmet Emirhan Bulut²

¹Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara, Türkiye

²Arş. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Diyarbakır, Türkiye

ORCID ID: A.A. 0000-0001-5190-4227;
A.E.B. 0000-0002-0845-7756

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ahmet Emirhan Bulut,
Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Diyarbakır, Türkiye
E-mail: ahmetemirhan.bulut@dicle.edu.tr

Başvuru/Submitted: 18.08.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested: 29.10.2022

Son Revizyon/Last Revision Received: 03.11.2022

Kabul/Accepted: 15.11.2022

Atf/Citation: Akçay, A., & Bulut, A.E. Kurul Kalesi'nde mekânsal organizasyon, mimari malzeme ve yapı fonksiyonları üzerine bir değerlendirme. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 27, 1–xx.
<https://doi.org/10.26650/anar.2022.1163680>

Öz

Kurul Kalesi, Ordu ili sınırları içerisinde, Melet Irmağı'nın üzerindeki sarp kayalıkların zirvesinde yer almaktadır. Kurul Kalesi'nde en yoğun yerleşim, Pontos Krallığı'nın son kralı VI. Mithradates'in (M.Ö. 120-63) hanedanlık yıllarına tarihlenmektedir. "Kale" teriminin en başta akla getirdiği salt askeri fonksiyonların ötesinde yerleşim aynı zamanda, daha erken tarihlerden başlayan, çeşitli tanrıların tapınım gördüğü bir kült alanıdır. Farklı sektörlerde açığa çıkarılan yüzlerce pişmiş toprak pithos ve amphorayı içeren depo mekânları ise, Kurul Kalesi'nin askeri ve idari hinterland alanı içerisindeki tarımsal ürünlerin ve ticari emtianın korunmasına yönelik bir fonksiyon taşıdığını da göstermiştir. Stratejik bir konumda yer alan Kurul Kalesi, topografyanın izin verdiği ölçüde, araziden maksimum düzeyde faydalanan bir yerleşim modeli sunmaktadır. Üzerinde yer aldığı kaya kütlelerinin dar ancak uzun zirvesinde, doğu ve batı yamaçlara bakacak biçimde bir yapılaşma tercih edildiği görülmektedir. Kurul Kalesi'nde Geç Hellenistik dönem yerleşiminin son bulmasının ardından başka bir yerleşimin olmaması, nispeten iyi korunmuş mimari kalıntıların günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Bu çalışma, Kurul Kalesi'nde 2010-2019 yılları arasında açığa çıkarılan mekânları, mekânların olası fonksiyonlarını, mimari malzemeleri, yerleşim dokusunu ve yakın coğrafyada benzer mimari karakterleri ortaya koyan yerleşimlerin değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Pontos Krallığı ve etki sahasındaki yerleşimlerin mimari özellikleriyle bir karşılaştırmaya imkân tanıyacak olması ve bir VI. Mithradates yerleşimi hakkında önemli bilgiler sunması bakımından bu çalışmanın önem arz ettiğini düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Kurul Kalesi, mimari, Pontos bölgesi, Hellenistik dönem, VI. Mithradates

ABSTRACT

Kurul Fortress is located within the Turkish province of Ordu on the top of steep rocks rising from the nearby Melet River. It was heavily settled during the reign of Mithridates VI Eupator (120-63 BC), the last ruler of the Kingdom of Pontos. Despite fortress as a term specifically bringing to mind military functions at first, this settlement was also a cultic place where various gods had been worshipped starting in earlier periods. The unearthed storage structures containing hundreds of terracotta pithoi and amphorae in different sectors prove that Kurul Fortress had

had the function of preserving agricultural products and commercial goods within the military and administrative hinterland of Kurul Fortress. Due to being located at a strategic point, Kurul Fortress presents a settlement model that took maximum advantage of the terrain, as much as the topographical conditions permitted. The configuration of Kurul Fortress' settlements preferred to face both the western and eastern slopes of the narrow but long summit of the rock on which it is located. Because no later settlement existed on the site after the late Hellenistic period, relatively well-preserved architectural elements have survived to the present day. This paper aims to evaluate the settlement's structures that were unearthed between 2010-2019, their possible functions, the materials that constituted the structures, the architectural texture, and the contemporary settlement of the region, which also shows similar architectural characteristics. This study is considered to be significant because it will create an opportunity for the settlements in the Kingdom of Pontos to be compared with its territory in terms of architectural features and will provide abundant information on what a settlement during the reign of Mithridates VI Eupator was like.

Keywords: Kurul Fortress, Architecture, Pontos Region, Hellenistic Period, Mithridates VI

EXTENDED ABSTRACT

This paper aims to study the materials used in Kurul Fortress' architecture as well as the texture of the settlement, its architectural specifications, and structural functions as revealed during the 10 seasons of excavations that took place from 2010 to 2019. Kurul Fortress is described as a *phourion* [Gr. fortress] and shows similar characteristics to that of the other settlements located in the region, which had all been built at high points to allow for such things as observing the immediate environment, effective defense, and control of the strategic surroundings. Kurul Fortress was settled during the Hellenistic period, particularly during the reign of Mithridates VI Eupator (120-63 BC) and is significant as an example of a settlement from the Kingdom of Pontos and its implementation of architectural preferences reflecting the settlement's daily needs and cultic practices.

The excavation of Kurul Fortress has been one of the longest running expeditions in the Black Sea region. It is a hilltop settlement located on a tall andesite peak stretching out in the southwest-northeast direction. The fortress is built on a narrow long ridge and ranges from 20 to 45 meters wide and 250 meters long. Adjacent structures were found to have been built on the eastern and western slopes. The structures located on both slopes are accessible from a corridor located between them. This settlement model is understood to have been required in order to benefit the most from the topography, with much effort being observable due to the rock in the area have been cut out to provide larger rooms.

Dozens of structures were unearthed during the 10 years of excavations, and the fortress has three main sectors: the Inner Fortress, the North Terrace, and the Administrative Buildings Area. In addition to the buildings that had been obtained by cutting out the main rock such as the Altar Rock, cistern, and stepped tunnel, the Inner Fortress also has 18 structures located on both the east and west slopes. Moreover, this sector is the highest point of the settlement with an elevation of 571 meters. More fruitful outcomes were obtained from the North Terrace compared to the Inner Fortress in terms of both small findings and architecture. Similar to the Inner Fortress, 18 structures located on both the east and west slopes were found at the

North Terrace. Excavations of the Administrative Buildings Area have been carried out since 2019, and this sector consists of a complex comprised of adjacent structures for defense, cultic, and daily needs, as well as a large courtyard. The architecture is remarkable for being characterized by in-situ mudbrick walls. The excavations in this sector are still ongoing.

Two types of stone were used in the architecture of Kurul Fortress. While andesite stones were used in most of the structures, sandstone in particular was used for the gates; both of these are local stones. Earthen materials were often preferred due to being cheap and easily accessible. The use of mudbrick blocks in the structures is notable in spite of the rainy and humid climate conditions. Thousands of mudbrick blocks were revealed in-situ along the stone base of the walls. Roof tiles are another earthen material that was used, and these had two types: *stroter* [Corinthian] and *calypter* [Laconian]. Almost all the structures in Kurul Fortress have a roof. As the last earthen material, plaster walls can be found in the important buildings of Kurul Fortress. Three-layered plasters in certain places indicate an ongoing renovation process to have occurred. Metal materials can often be encountered that connect stone or wooden elements together. Thousands of iron nails in particular were used to fasten wooden roof structures together. The metal fasteners in the stones can only be found in the rectangular blocks at the gates. Metal dowels fixed these blocks horizontally, while metal clamps fixed them vertically. No existing wooden structures remain preserved in Kurul Fortress; however, some examples of carbonized wood have been found in the soil inside the structures.

Excavations unearthed 38 structures at Kurul Fortress between 2010-2019. This study has investigated the purposes for which these structures had been built and determined the functions for most of the structures. The structures were found to have been used for domestic, storage, defense, and cultic purposes. The structures that had been evaluated for domestic purposes reflect the need the people of Kurul Fortress had for everyday activities. More of these structures were found compared to the other types. Two buildings unearthed from 2010-2019 had been used solely for storage purposes and had many pithoi placed in a specific order. The towers are the structures that functioned as defense. Many combat instruments were found in or around the six towers, whose layout presents a specific architectural plan. The cultic buildings in Kurul Fortress are very important in terms of how the architecture mirrored the religion of the people of Kurul Fortress.

The absence of later cultural layers (e.g., Roman, Byzantine, or Ottoman) in Kurul Fortress after Mithridates VI Eupator's reign allowed the architectural remains to survive relatively well-preserved. This study has assessed the architecture of Kurul Fortress and contributed significant information about the Kingdom of Pontos. Importance is had in understanding the accepted architectural textures and architectural preferences that occurred in the Black Sea region during the late Hellenistic period.

Kurul Kalesi

Kurul Kalesi, Orta ve Doğu Karadeniz'in kesiştiği Ordu İlinin, Altınordu İlçesi, Bayadı Mahallesi sınırları içerisinde bulunmaktadır. Kazı çalışmaları başlamadan önce Kurul Kayalıkları veya Kurul Tepesi olarak da adlandırılan (Şenyurt ve Akçay 2016, 223) yerleşim, Karadeniz (*Pontos Aksenos/Euksenos*) kıyısından kuş uçuşu 9 km güneyde yer almaktadır. Karadeniz'e, Ordu'ya (*Kotyora*), Melet Irmağı'na (*Melanthios*)¹ ve güneyindeki yüksek zirvelere hâkim bir noktada yer alan Kurul Kalesi, deniz seviyesinden 571 m yüksekliktedir (Şenyurt ve Akçay 2016, 224). Kalenin üzerinde yer aldığı kaya kütlesi, çoğunluğu fındık ağaçları olmak üzere, akasya, çam, meşe vb. ağaçlardan ve otsu bitkilerden oluşan çok yoğun bitki örtüsüne sahiptir.

Kurul Kalesi'nde sistemli kazı çalışmaları Ordu Müze Müdürlüğü'nün başkanlığında, Prof. Dr. S. Yücel Şenyurt'un bilimsel sorumluluğu altındaki bir ekip tarafından 2010 yılında başlamış² ve günümüze kadar her yıl düzenli olarak devam etmiştir. Kazılarda ele geçen yüzlerce sikke³ ve diğer buluntular, Kurul Kalesi'nin Pontos Krallığı'nın son kralı Mithradates VI Eupator Dionysos Dönemi'nde (M.Ö. 120-63) çok yoğun bir şekilde kullanıldığını işaret etmektedir. Strabon, Roma ile amansız mücadelesinde VI. Mithradates'in bölgede yetmiş beş adet kale yaptırdığını ifade etmektedir (Strab. XII. 3. 28). Kurul Kalesi'nin VI. Mithradates Dönemi'nden önce de mevcut olduğu anlaşılmış⁴ ancak kralın döneminde müstahkem bir kale fonksiyonuna büründüğü ortaya koyulmuştur. Bölgedeki, Kurul Kalesi ile çağdaş yerleşimlerin düzlük alanlara kurulmuş geniş yerleşimlerden ziyade stratejik konuma sahip kale tipi (*phourion*) yerleşimler olduğu göze çarpmaktadır. Hatta bu kalelerin Pontos Krallığı'nın idari yapılanmasının çekirdeği olduğu da ifade edilmektedir (Hojte 2009, 103). Bölgenin tarihi coğrafyası içerisinde, antik kaynaklardan elde edilebilecek bir takım isim önerileri yapılması mümkün olsa da şimdiye kadar yerleşimin Antik Çağ'daki ismi için herhangi bir arkeolojik veya epigrafik kanıt elimize geçmemiştir.

Kazılarda sayısı yaklaşık 1300'e ulaşan savaş araç-gereci⁵ ele geçmesine rağmen Kurul Kalesinin yalnızca askeri karakterli bir yerleşim olmadığı, çeşitli tanrılar için oluşturulmuş alanlarda kültürel uygulamaların gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Bir açık hava kutsal alanı

-
- 1 Melet Irmağı havzasındaki arkeolojik varlıkların tespiti amacıyla gerçekleştirilen yüzey araştırması için bkz. Akçay ve ark. 2020; Akçay ve Şenyurt 2021.
 - 2 Kurul Kalesi, kazı çalışmaları başlamadan önce bazı araştırmacılar tarafından ziyaret edilmiştir. Bkz. Çilingiroğlu 1986, 313; Özsait 1992, 357-358, dn. 2; Özsait 1993, 311-312. Ayrıca, 1996 yılında Ordu Müzesi Müdürlüğü tarafından İç Kale'de yer alan basamaklı tünelde bir temizlik çalışması yürütülmüştür.
 - 3 Kurul Kalesi'nde ele geçen sikkeler için bkz. Akgönül 2018.
 - 4 Kurul Kalesi'nde VI. Mithradates Dönemi'nden önceye tarihlenen bazı küçük buluntular ile kaya iççiliğinin söz konusu olduğu basamaklı tünelin ve bir açık hava tapınım alanı olan Sunak Kayası'nın varlığı, Kurul Kalesi'nde ilk yerleşimin VI. Mithradates'ten önceki bir zamanda olduğunu göstermektedir.
 - 5 Kurul Kalesi'nde ele geçen savaş araç-gereçleri için bkz. Şenyurt ve Zoroğlu 2018; Zoroğlu 2021. Verdiği bilgilerden dolayı Dr. Umut Zoroğlu'na teşekkür ederiz.

olan Sunak Kayası (Şenyurt ve Akçay 2016, 241 Lev. 4), mermer Kybele heykelinin in-situ şekilde ele geçtiği Kybele Kapısı (KTBM-8) (Şenyurt ve ark., 2019, 708, Res. 8), Kapatılmış Kaya Kült Alanı (Şenyurt ve ark., 2019, 696-698, 707, Res. 6, 708, Res. 7) ve Dionysos Altarı (Şenyurt ve Akçay 2020, 64 vd) gibi kutsal mekânlar ve özellikle tanrıça Kybele (Şenyurt, Akçay ve Bulut 2017, 140; Şenyurt, Akçay, Bulut, Zoroğlu ve Akgönül 2017, 5-6; Şenyurt ve Akçay 2017; Şenyurt ve Durugönül 2018) ve tanrı Dionysos'a (Şenyurt ve Akçay 2016, 228-229, 244 Lev.10-3; Şenyurt, Akçay ve Bulut 2017, 145, Res. 10; Şenyurt ve ark., 2017, 6, Res. 8) ait çok sayıda eser, Kurul Kalesi yerleşimcilerinin inanışları ve kültür pratiklerine yönelik doyurucu bilgiler sunmuştur. Tüm bunların yanı sıra birçoğu in-situ halde ele geçen *amphora* ve *pithos*larla⁶ (Şenyurt ve Akçay 2016, 233, 243, Lev. 8; Şenyurt, Akçay ve Bulut 2017, 136-137, 143, Res. 4; Yorulmaz 2019, 423, Res. 8, 424, Res. 9) Kurul Kalesi'nin kendi askeri ve idari hinterland alanı içerisinde tarımsal ürünlerin ve ticari emtianın korunmasına yönelik bir fonksiyon taşıdığı da net bir şekilde anlaşılmıştır. Kurul Kalesi'nde ele geçen seramikler içerisinde Kolkhis, Rhodos, Knidos, Ephesos gibi önemli seramik atölyelerinin ürünlerinin yer alması (Yorulmaz 2019, 429-430, Şek. 4-5), geniş bir ticaret ağının Kurul Kalesi'ndeki yansımaları olarak değerlendirilmektedir.

Yerleşim Sektörleri

Kurul Kalesi, yerleşim dokusu olarak üç ana sektörde incelenmektedir (Fig. 1). Bunlardan ilki İç Kale, ikincisi Kuzey Teras ve son olarak da İdari Yapılar Alanı'dır. İç Kale, Kurul Kalesi'nin güneybatı ucundan başlayıp yaklaşık 75 m boyunca kuzeydoğuya doğru uzanmaktadır. Kalenin en yüksek noktasını da (571 m) içeren İç Kale, bu sektörün devamında yer alan Kuzey Terasta yaklaşık 20 m yukarı kottadır. Kurul Kalesi'nde kazı çalışmaları 2010 yılında ilk kez bu sektörde başlamış ve 2015 yılına kadar sürmüştür. İç Kale'den sonra 12,70 m uzunluğunda, 4,50 m genişliğindeki bir koridor ve farklı doğrultularda uzanan toplamda 44 adet basamakla Kuzey Teras sektörüne inilmektedir. İç Kale'ye göre daha geniş bir yerleşim imkânı tanıyan Kuzey Teras, sunduğu arkeolojik verilerle kalenin niteliklerinin anlaşılmasında en önemli sektör olmuştur. Buradaki kazı çalışmaları 2013 yılında başlamış ve 2019 yılına kadar devam etmiştir. İdari Yapılar Alanı, Kuzey Terasta açığa çıkartılan son mekân olan Kuzey Teras Batı Mekân-13'ten yaklaşık 50 m kuzeydoğuda yer almaktadır ve Kurul Kalesi'nin üzerinde bulunduğu kayalığın kuzeydoğu ucunu kapsamaktadır. Bu sektör, oldukça iyi korunmuş duvarlara sahip mekânları içermektedir. Diğer sektörlerde olduğu gibi, burada da depo odaları, kuleler gibi mekânlar bulunmaktadır. Söz konusu alandaki kazı çalışmaları ise 2019 yılında başlamıştır ve hala süregelmektedir.

Kurul Kalesi, topografik şartların azami bir şekilde zorlandığı bir yerleşim karakteri sunmaktadır. Üzerinde bulunduğu büyük kaya kütesinin zirvesinde konumlanan yerleşimde,

6 2021 yılı kazı çalışmalarında bir mekânda 15, başka bir mekânda ise 60'tan fazla *pithosun* yer aldığı yeni depo yapıları açığa çıkartılmıştır. Bu mekânlarda çalışmalar devam etmektedir.

yapılar doğal kaya formasyonunun morfolojisine uyum gösterecek şekilde tasarlanmıştır. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde yaklaşık 250 m uzunluğa, kuzeybatı-güneydoğu yönünde en geniş yerinde yaklaşık 45 m genişliğe sahip bir yerleşim alanı mevcuttur. Arazinin çok dar olması, yerleşim imkânlarını kısıtlamış, batı ve doğu yamaçlar teraslanarak, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan iki kademeli bir yerleşim modelinin uygulanması bir zorunluluk halini almıştır. Kurul Kalesi'nde mekân yapılaşması, İç Kale ve Kuzey Terasta yalnızca batı ve doğu yamaçlar üzerinde izlenmektedir. Bu iki sektörün ortalarında, mekânlara erişimin gerçekleştiği koridor/sahanlık alanları bulunmaktadır. Doğu yamaçtaki mekânlar, Melet Irmağı'nın aktığı dik vadiye bakarken batı yamaçtaki mekânlar ise bugünkü Ordu iline ve Karadeniz'e hâkim bir konumda yer almaktadır. İç Kale'de doğu yamaçta 5, batı yamaçta 13 olmak üzere toplam 18 mekân, Kuzey Terasta ise doğu yamaçta 47, batı yamaçta 13 olmak üzere toplamda 17 mekân açığa çıkartılmıştır. Hem İç Kale hem de Kuzey Terasta batı yamaca bakan mekânların tamamı birbirine komşu biçimde inşa edilmişlerdir ve mekânların birbirine temas eden duvarları ortak kullanılmıştır. Kuzey Teras doğu yamaçtaki mekânlar için de aynı durum söz konusudur. Ayrıca tüm mekânların yamaçlara bakan duvarları tektonik hareketler nedeniyle diğer duvarlara göre daha kötü korunmuşlardır.

İnşa Teknikleri ve Mimari Malzeme

İnşa teknikleri bakımından Kurul Kalesi'nin tamamında benzer uygulamaların olduğu gözlemlenmektedir. Yapılar inşa edilmeden önce, alandaki toprağın ana kayaya kadar tamamen sıyrıldığı ve ana kaya üzerinde bazı düzeltmeler yapıldığı görülmektedir. Duvarlar kimi zaman iki kademe halinde işlenmiş ana kaya üzerine oturtulmaktadır (Fig. 2). Duvarların iki kademeli yataklara oturtularak daha iyi bir tutunmanın amaçlandığı böylece daha sağlam duvarlar inşa edilmek istenmiş olduğu görülmektedir. Kurul Kalesi'nde şimdiye kadar açığa çıkartılan mimari unsurların iki tip duvarla oluşturuldukları tespit edilmiştir. Bunlardan ilki sade dolgulu duvardır. Bu duvar tipinde, duvarın iç ve dış yüzü, kabaca şekillendirilmiş taşlardan oluşurken iki yüzün arası, küçük ve orta boy molozlarla ve toprak dolgu ile doldurulmuştur (Akarca 1998, 109, Fig. 58, 1). Detaylı bir biçimde işlenmemiş iç ve dış yüzdeki duvar elemanları genellikle dikdörtgen, nadiren de kare biçiminde oluşturulmuşken duvarın iç yüzüne (dolgu kısmına) bakan kısımları işlenmeden bırakılmıştır. Kurul Kalesi'nde görülen diğer duvar tipi düzgün kesilmiş bloklarla oluşturulmuştur⁸. Bu tipte, düzgün kesilmiş dikdörtgen bloklar birbirlerine yatayda kenet, dikeyde zıvana ile bağlanmış ve herhangi bir harç uygulaması tercih edilmemiştir. Bu tip duvarlarda yapı malzemesi olarak yalnızca kum taşı bloklar tercih edilmiştir. Dikdörtgen biçimindeki bloklardan oluşan duvarlarda yer yer

7 Kuzey Teras doğu yamaç üzerinde mekânların devam ettiği görülmüş ancak kazı kampının bu mekân dizisinin devamında olmasından ötürü burada kazı çalışmaları şimdilik sonlandırılmıştır.

8 Kurul Kalesi'nin yakın çevresinde de bu duvar tipine rastlanılmaktadır. Amasya Kalesi (Doğanbaş 2009, 11-12, 19; Doğanbaş 2010, 67, 73, Res. 4), İkiztepe dromoslu mezar (Alkım-Alkım-Bilgi 1988, 85 vd, Pl. LXXXIX, 141-146), Cıngırt Kayası (Erol 2014, 385; Erol 2015, 453; Erol 2020, 83).

bosaj tekniği görülmekte olup, bosajlanmış bloklar yalnızca kapı girişlerinin cephelerinde kullanılmıştır.

Kurul Kalesi mimarisinde kullanılan taş malzeme için yerel kayaç türleri kullanılmıştır. En çok tercih edilen (mevcut duvarların %95'ten fazlası) kayaç türü, kalenin üzerinde yer aldığı kaya kütlelerinin de ana kayaç türü olan andezittir. Yer yer sarıya çalan bej, pembe ve gri renkte olan andezit ülkemizde sıkça görülen bir kayaç türü olup bazaltik magmanın derinlerde ayrışmasıyla oluştuğu ifade edilmektedir (Seyhan 1971, 130). Çok sert olmayan ve nispeten kolay işlenebilir bir taş olduğu bilinen andezitin Kurul Kalesi mekânlarında yoğun bir şekilde tercih edilmesindeki en önemli etken, kolay elde edilebilir olmasıdır. Kalenin üzerine kurulduğu yükseltide şimdiye kadar bir taş ocağı tespit edilememesine rağmen inşaa faaliyetleri esnasında ana kayanın düzeltilmesiyle elde edilen⁹ ve özellikle İç Kale'de yer alan basamaklı tünelin (Bulut 2017, 146-150) inşasında oyularak çıkartılan yaklaşık 1100 m³ taşın (Şenyurt ve Bulut 2020, 236, dn. 48) kalenin mekânlarında kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Kurul Kalesi inşaa faaliyetlerinde kullanılan bir diğer kayaç türü kum taşıdır. Tortul kayaçlar sınıfına dâhil olan ve bu sınıfın konglomera gibi kırıntılı ana grubunda değerlendirilen (Karahana 2018, 6) kum taşı, çok açık yeşil, bej ya da uçuk sarı renge yakın tondadır. Bölgede yapılan bir araştırmada Fatsa Formasyonu'nda tespit edilen kum taşlarının orta tabakalı ve ince taneli, ince düzeyler halinde bulunduğu ve gri-yeşilimsi renge sahip olduğu ifade edilmektedir (Terletmez ve Yılmaz 1980, 186). Ayrıca yakın bir tarihte, Kurul Kalesi'nin yaklaşık 5,5 km batısında yer alan Uzunisa Beldesi dolaylarında, adını bu beldeden alan bir formasyon tespit edilmiştir. Geç Maastrichtiyen ve Selandiyen döneme tarihlenen Uzunisa formasyonunda kum taşı sıklıkla görülmektedir (Evcimen, Tunçdemir, Tok ve Metin 2020, 109-110). Kale ve Bayadı Mahallesi arasında da yer yer gözlemlenebilen kum taşı, tıpkı andezit gibi, yerel bir kayaç türüdür. Kolay erişilebilir ve çok kolay işlenebilir olduğu için kalenin inşaa faaliyetlerinde tercih edilmiştir. Farklı ve dikkat çekici rengi, kolay işlenebilmesi ile bosajlı bloklar elde etmede avantaj sağlaması bakımından Kurul Kalesi'nde sıklıkla kapılarda tercih edilen kum taşı, diğer mekânlarda neredeyse hiç tercih edilmemiştir. Kybele Kapısı¹⁰ ve Kybele heykelinin yer aldığı nişin bulunduğu duvarda kum taşı kullanılması, bu taşla özel bir önem verildiğinin bir diğer göstergesidir. Ayrıca, kum taşlarının içerisinde *bivalvia*, *gastropoda* sınıfında milyonlarca yıl öncesine ait kabuklu deniz fosilleri görülebilmektedir¹¹. Buradan hareketle, bölgedeki kum taşı kayacın milyonlarca yıl önce deniz altında yer aldığı, süregelen jeolojik aktivitelerle bu kayacın deniz seviyesinden yükseldiği çıkarımı yapılabilmektedir.

9 Benzer bir durum için bkz. Bachmann 2014, 231.

10 Kurul Kalesi Kybele Kapısı, gelecekteki bir çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

11 Benzer fosiller, Uzunisa formasyonunda da görülebilmektedir (Evcimen ve ark., 2020, 110, Res. 9e).

Kurul Kalesi mimarisinin en öne çıkan karakterlerinden biri yoğun kerpiç kullanımındır¹². Binyıllardan beri Anadolu'daki yapıların en temel bileşenlerinden olan kerpiç, kolay erişilebilir olması ve ucuz bir yapı malzemesi olmasına ek olarak, mekânlardaki nemi çekerek sağlıklı bir yaşam alanı sunması, kışın ve yazın daha ılıman bir ortam sunmasıyla her zaman tercih sebebi olmuştur (Seeher 2013, 349). Kurul Kalesi'nde Kuzey Terasta birçok mekânda¹³ taş temel üzerinde yükselmiş kerpiç bedenlere rastlamak mümkündür (Fig. 3). Kerpiçlerin büyük çoğunluğu 40 cm genişliğe, 40 cm boya ve 10 cm kalınlığa sahipken kimi zaman 40 x 20 x 10 cm boyutlarında yarım kerpiçlerin kullanıldığı da gözlemlenmektedir. Yerel toprak renginde olan kerpiçlerin Kurul Kalesi'nde, yerinde üretildikleri tahmin edilmektedir. Yerel toprağa ek olarak, bağlayıcı olarak küçük taşlar ve kurumuş ot/samanın kerpiç üretiminde kullanıldığı görülebilmektedir. Kerpiç blokların değişmeli sıra izlenerek yerleştirildiği izlenebilmektedir. Buna göre yan yana gelen iki kerpicin dik derzi, bir üst ve bir alt sıradaki kerpiç bloğun tam ortasına denk gelmektedir. Buradaki amaç daha iyi bir tutunma sağlanmasıdır. Binlerce kerpicin gün yüzüne çıkarıldığı Kurul Kalesi'nde kerpiçlerin üretilmesi, kurutulması, taşınması gibi hususlar göz önüne alındığında çok ciddi bir üretim organizasyonun¹⁴ olduğu düşünülmektedir. İş gücü organizasyonunun yanı sıra kalenin içerisinde yer aldığı bölgenin çok yağışlı bir iklime sahip olmasından dolayı kerpiçlerin yalnızca sıcak mevsimlerde kurutulması gerekeceğinden aynı zamanda zamanın verimli kullanılması da çok önemlidir.

Taş temel üzerinde kerpiçlerle yükseltilmiş duvarların ve mekânların üzerinde ahşap konstrüksiyon üzerine oturtulmuş çatı kiremitleri bulunmaktadır. Barınılan mekânları kar, yağmur, rüzgâr, güneş ışığı vb. unsurlardan korumak için mekânların üzerinin bir örtü sistemi ile kapatılması gerekmektedir. Kurul Kalesi'nde duvarlarla oluşturulmuş mekânların tamamının üzerinin çatı sistemi ile kapatılmış olduğu anlaşılmaktadır. Kalede gerçekleşen kazı çalışmalarında kiremitlerin, birkaç örnek dışında, tamamına yakını binlerce kırık parça halinde ele geçmiştir. Ele geçen bu kiremitlerin iki ana tipte olduğu anlaşılmaktadır¹⁵. Bunlardan ilki asıl kapatıcı rolündeki *stroter*ler (düz kiremitler) diğeri ise *stroter*lerin birleştiği kısımları örten *kalypter*lerdir (kapama kiremitleri).

- 12 Pontos Bölgesi'nde Hellenistik Dönem'de korunmuş kerpiç duvarı bulunan bir yerleşim tespit edilememiştir. Kurul Kalesi ile çağdaş, taş temel kerpiç beden uygulamasının görüldüğü bazı yerleşimler bulunmaktadır: Vani kenti (Gürcistan) için bkz. Lordkipanidze 1974, 921; Amashoukéli ve Kipiani 1990, 287; Balandier 2005, 261, Fig. 17. Knidos'tan bir örnek için bkz. Yılmaz ve Demiröz 2019, 114 vd. Ayrıca, Love 1972, 65 vd.
- 13 2020 ve 2021 yılı kazı çalışmalarında *İdari Yapılar Alanı* olarak adlandırılan sektörde açığa çıkarılan mekânların neredeyse tamamında taş temel üzerinde kerpiç dizileri görülebilmektedir. Özellikle bir mekânda 5 sıra taş temel varken 26 sıra kerpiç blok tespit edilmiş olması dikkat çekicidir.
- 14 Hattuşa'daki iç surda, 65 m uzunluğundaki iki kule ve üç sur bedeninin rekonstrüksiyonu sırasında, duvar örülmesinde 23 işçi, kerpiçlerin üretiminde 17 işçi çalışmış ve toplam 35.000 kerpiç blok üretilmiştir (Baykal-Seeher ve Seeher 2007). Ayrıca, bir Urartu kalesi olan Ayanis'te de yoğun bir kerpiç kullanımı söz konusudur. Boyutları 51 x 35 x 14 cm olan kerpiç bloklardan, kaledeki tüm yapılar hesaba katıldığında, 8.000.000'dan çok üretilmiş olabileceği ifade edilmektedir (Çilingiroğlu 2020a, 253-254). Urartu Bölgesi'ndeki ele geçen bazı kerpiçlerin ebatları için bkz. Tarhan ve Sevin 1976, 280, dn. 27.
- 15 Ö. Özyiğit (1990, 304-309), düz kiremit (*stroter*), kapama kiremidi (*kalypter*), oluklu düz kiremit, opaionlu düz kiremit, mahya kiremidi, dere kiremidi, eğimli mahya kiremidi gibi kiremit tiplerinin olduğunu ifade etmektedir.

Dikdörtgen bir forma sahip stroterlerin iki yanında 2-3 cm yüksekliğe sahip, çatı eğimine dik biçimde yerleştirilen pervazlar bulunmaktadır. Bu pervazlar suyun aşağı sızmasını engellemektedir. Kurul Kalesi'nde bulunan stroterleri üç tipe sınıflamak mümkündür. Bunlardan ilki, üst ve alt kenarları birbirine eşit stroterlerdir (Fig. 4A). İkincisi, birinci tipin aynısı ancak bir kenarına yakın bir kısımda şerit bulunan tiptir (Fig. 4B). Son tip ise bir kenarı diğer kenarına göre daha geniş olan stroterlerdir (Fig. 4C).

Kalypterlerin asıl görevi, iki stroter yan yana geldiğinde birbirine temas eden iki pervazın üzerini kapatmaktır. Böylece yağmur suyunun aşağı sızmasının önüne geçilmiş olacaktır. Kalypterlerin bir kenarı diğerine göre daha geniş ve yüksektir böylece geniş kısım kendinden sonra gelecek kısa ve dar kısmın üzerini örtebilecektir. Kurul Kalesi'nde iki tip kalypter tespit edilmiştir. İlk tip alışlagelmiş yarım daireye yakın profil veren, bir kenarı diğerine göre daha geniş olan kalypterlerdir (Fig. 4A1-2). Diğer tip ise geniş kenarın çok daha yüksek (12,5 cm) ve geniş (38 cm) olduğu bir kalypterdir (Fig. 4B). Ayrıca, Kurul Kalesi'nde ele geçen kalypter örnekleri üçgen değil yarım daireye yakın bir profil ortaya koymaktadır.

Kurul Kalesi mekânlarının büyük çoğunluğu yan yana inşa edilmiş oldukları için mekânların ortak bir çatı ile örtülmüş olabileceği düşünülmektedir. Çatının hangi formda inşa edildiği ise bir diğer önemli husustur. Kiremit buluntuları, Kurul Kalesi'nde beşik ya da tek eğimli bir çatı kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir. Beşik çatı seçeneğinde, yağmur suyunun yarısının kale içerisine birikeceği ve oluşacak nemin duvarlara zarar verebileceği düşünüldüğünden Kurul Kalesi mekânlarında (en azından İç Kale ve Kuzey Terastaki mekânlarda) yağmur suyunu tamamen dışarı iletecek biçimde, yamaçlara doğru tek eğimli bir çatı tercih edildiği düşünülmektedir.

Kurul Kalesi çevresindeki yerleşimlerde ve gömülerde stroter ve kalypter örneklerine rastlanılmaktadır. Oluz Höyük (Amasya) 2. mimari tabakasından (M.Ö. 5. yüzyıl son çeyreği - 3. yüzyıl) bir yapıda ele geçen örnekler (Dönmez 2013, 366), Vani'de (Gürcistan) ele geçen Sinope üretimi kiremitler (Lordkipanidze 1974, 932-933, Fig. 20; Lordkipanidze 1991, 181-182), Amisos'ta (Samsun) Roma Dönemi mezarlarında (Şirin ve Kolağasıoğlu 2017, 15-16, Res. 12a-b-c, 19, Res. 15a-b) ve Aretias Adası'ndaki (Giresun) Elousa Sebaste Manastırı'ndaki M.S. 9-12. yüzyıl gömülerinde (Doksanalı, Karaoğlu ve Erdoğan 2014, 82, Fig. 7, 86, Fig. 11-12) görülen kiremitler, Kurul Kalesi örnekleri ile form açısından oldukça benzerlerdir.

Kurul Kalesi inşa faaliyetlerinde metal materyallerden de sıklıkla faydalanılmıştır. Düzgün kesilmiş blokların yatay yönde Π (Pi) formulu demir kenetlerle (Fig. 5); dikey yönde ise demir zıvanalarla birbirlerine tutturularak harç kullanılmadan oluşturulmuş duvarların ve zemin döşemelerinin daha dayanıklı olmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır (Şenyurt ve Akçay 2016, 232; Şenyurt, Akçay ve Bulut 2017, 139). Daha uzun ömürlü olmaları için hem

kenetlere hem de zıvanalara eritilmiş kurşun döküldüğü görülmektedir. Kenet ve zıvanalar sade dolgulu duvarların hiçbirinde tespit edilmemiştir. Kenet ve zıvana kullanımı gibi dönemin önemli merkezlerinde görülen inşa tekniklerinin bir kale yerleşiminde de karşımıza çıkması farklı yerleşim modellerindeki mimari uygulamalarda benzer inşa tekniklerinin kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Kurul Kalesi yakın çevresindeki Hellenistik Dönem yapılarında kenet kullanımı mevcuttur. Cingirt Kayası'nda bosajlı bloklarda, Kurul Kalesi'ndekilerle aynı tipte kenetler kullanılmıştır (Erol 2014, 385; Erol 2015, 453; Yıldırım 2017, 126, Kat. No. 7; 205, Res. 3.1.2.3). Mezar yapılarındaki düzgün kesilmiş bloklarda da kenet-zıvana kullanımı söz konusudur. Amisos oyuğu mezarı (Ünan 2016, 187-191, Res. 20), İkiztepe dromoslu mezar (Alkım, Alkım ve Bilgi 1988, 85, Pl. LXXXIX, 141-146; Alkım, Alkım ve Bilgi 2003, Pl. CII-CIV, 18-26; Bilgi 1999, 31, 34, Fig. 14-15), Baruthane Tümülüsleri (Samsun) (Atasoy, Endoğru ve Dönmez 2005, 154, 159, Res. 2) gibi mezar yapılarının duvarlarında kenet ve zıvanaların kullanıldığı ifade edilmektedir.

İnşa faaliyetlerinde kullanılan bir diğer metal materyal çivilerdir. Kurul Kalesi kazılarında 2010-2019 yılları arasında 3319 çivi ele geçmiştir. Kurul Kalesi'nde en çok ele geçen buluntu gruplarından bir tanesi olan çivilerin tamamına yakını demirden, tekil birkaç örnek ise bronzdan üretilmiştir. En büyüğü 33 cm uzunluğunda olan çiviler, ihtiyaca göre çeşitli boy ve ebatlarda üretilmişlerdir. Ahşap çatı örtüsünde çok yoğun kullanılan çivilerden 15 cm'den büyük olanların ana girişlerde, 15 cm'den küçük olanların ise ikincil bağlantılarda kullanıldıkları ifade edilmektedir (Cleere 1958, 56; Oransay 2006, 136; Demirer 2013, 125). Kurul Kalesi'nde ele geçen çiviler tipolojik bir değerlendirmeye tabii tutulmuş ve bunun sonucunda altı tip belirlenmiştir. Bunlar; A-Ana Giriş Çivileri, B-Düz Başlı Çiviler, C-Dışbükey Başlı Çiviler, D-Yana Kıvrık Başlı Çiviler, E-İçe Kıvrık Başlı Çiviler, F-Mantar Başlı Çivilerdir (Fig. 6).

Mekânsal Organizasyon ve Fonksiyonlar

Kurul Kalesi'nde 2010-2019 yılları arasında İç Kale'de batı yamaçta 13, doğu yamaçta 5 ve bu iki yamacın ortasında 3; Kuzey Terasta batı yamaçta 13, doğu yamaçta 4 adet olmak üzere toplamda 38 mekân gün yüzüne çıkartılmıştır (Fig. 1). Bu mekânlardan 4'ü ana kayanın işlenmesi ile oluşturulmuşken kalan 34 tanesi duvarlarla sınırlandırılmış mekânlardır. Kuleler dışında duvarlarla oluşturulmuş mekânlar, planları ve formları itibarıyla hangi amaçlarla inşa edildikleri konusunda çok fazla fikir vermemektedir. Bu mekânların fonksiyonları hususunda mekânların içinden ya da çevresinden ele geçen küçük buluntular belirleyici roledir. Gerek plan ve form, gerek küçük buluntular göz önüne alındığında Kurul Kalesi'ndeki mekânların 4 ana fonksiyona hizmet eden yapılar olduğu düşünülmektedir. Bazı mekânların birden çok fonksiyonu bünyesinde barındırdığı da tespit edilmiştir. Açığa çıkartılan bazı mekânların

mimari olarak kötü korunagelmış olması ve içerisinde veya çevresinde ele geçen küçük buluntuların yetersizliği sebebiyle hangi fonksiyonda kullanıldıkları tespit edilememiştir. Aşağıda, Kurul Kalesi'nde 2010-2019 yıllarında açığa çıkartılan 38 mekâna atfedilen fonksiyonlar hakkında bilgiler verilecektir (Fig. 7).

Günlük/Domestik Kullanım

Günlük/domestik kullanıma yönelik mekânlar, Kurul Kalesi'nde yaşayan halkın sıkça karşılaştığı yeme-içme, barınma, gıda üretimi gibi ihtiyaçlarını karşıladığı, ya da bu ihtiyaçların karşılanmasında kullanılan eşyaların bulundurulduğu mekânlar olarak değerlendirilmektedir. Kurul Kalesi'nde sayıca en yoğun grubu oluşturan sivil yapıların ayırt edici mimari özellikleri yoktur. Bu yapıların gündelik ihtiyaçların giderilmesi amacıyla kullanıldıkları yorumu daha çok içerisinde ele geçen küçük buluntular yoluyla ortaya koyulmaktadır. Bu fonksiyonla kullanılan mekânlar, İç Kale ve Kuzey Teras sektörlerinde farklı fonksiyona sahip mekânlarla yan yana bulunabilmektedir. Domestik anlayışla kullanıldığı düşünülen mekânlar İç Kale'de; İKBM-6, 9, 10, 11, 12, 13 ve İKDM-1 iken Kuzey Teraста; KTBM-1, 3, 6, 11, 13'tür. KTBM-3'ün içerisinde ele geçen buluntular ve güney duvarının önünde, zemin üzerinde tespit edilen 1,33 x 1,64 m boyutlarındaki dikdörtgen alanda yoğun yanık izinin görülmesi buranın bir ocak olabileceğini ve dolayısıyla mekânın bir mutfak olarak kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir. Diğer yandan, gündelik/domestik kullanım ile ilişkili olabilecek depo yapıları ayrı başlıkta değerlendirildiği için bu kategoride yer almamaktadır.

Domestik mekânların içerisinde günlük yeme içme kapları, bir veya birkaç adet pithos, amphora, aydınlanmada kullanılan kandiller (Yorulmaz 2020, 102 vd), unguentaria (Şenyurt ve Yorulmaz 2020, 614-615, 618-619, Kat. No. 4-5, 8, 18-19, 22-23), dokuma ağırsakları, demir bıçaklar ve oraklar, balıkçılıkta kullanılan kurşun ağırlıklar ve olta çengelleri, Olynthos tipi değirmenler, ezgi taşları vb. günlük hayatta kullanılacak çok sayıda nesne ele geçmiştir. Buradan hareketle, bu mekânlarda tahılların öğütülerek un haline getirilmesi, yiyecek ve içeceklerin çeşitli pithos ve amphoralar gibi kaplarla depolanması, tabaklar, skyphoi ve kâseler vb. kaplarla yiyecek ve içeceklerin tüketilmesi, ağ ağırlıkları ve olta gibi nesnelere yiyeceğin tedarik edilmesi, ağırsaklarla giyeceklerin üretilmesi gibi birçok faaliyetin gerçekleştirildiği rahatlıkla söylenebilmektedir.

Depo Yapıları

Kurul Kalesi, kalelere atfedilen askeri fonksiyonun yanı sıra bölgenin önemli bir kült alanı ve yakın çevresindeki ekilebilen tarım arazilerinden elde edilen ürünlerin (Arslan 2007, 40; Kınacı 2015, 196, 214) bir kısmının muhafaza edildiği güvenli bir noktadır. Melet Havzası boyunca, yüksek arazilerde tarımı yapılan arpa, buğday gibi önemli tahılların deniz yoluyla ticaretinin yapılması (Arslan 2007, 40, dn. 166) göz önüne alındığında Kurul Kalesi'nin

Melet Irmağı üzerindeki coğrafi konumu, bu ticarete dağıtımın yapılmadan önceki son durak fonksiyonuna sahip olabileceğini de göstermektedir.

Kurul Kalesi askeri ve kültürel karakteri ile öne çıkarken, gündelik ihtiyaçlar için inşa edilmiş çok sayıda mekân da bulunmaktadır. Depo yapıları, günlük ihtiyaçlar için oluşturulmuş yapılar arasında değerlendirilebilecek olsa da bu yapılara farklı bir kategori altında değinilmek istenmiştir. Kurul Kalesi'nde yürütülen kazı çalışmalarında ana kayaya oyularak inşa edilmiş sarnıç/kaya ambarı ve basamaklı tünel¹⁶ ile duvarlarla oluşturulmuş iki adet mekânın depolama amacıyla kullanıldığı tespit edilmiştir. Duvarlarla oluşturulmuş mekânlarda belirli bir düzen içerisinde yerleştirilmiş büyük depolama kapları (pithoi) bu çıkarımı yapmamızı sağlamaktadır. Bu mekânların yanı sıra belirli bir düzen içerisinde olmasa da bazı mekânlarda sayıları 2-5 arasında değişen pithosların ele geçmesi bu mekânlarda da depolama faaliyetlerinin yürütüldüğüne işaret etmektedir. Burada yalnızca depolama amacıyla oluşturulmuş iki mekân (Fig. 8) hakkında kısa bilgiler verilecektir.

KTBM-9, 2013 yılı kazı çalışmalarında, Kuzey Teras üzerinde gün yüzüne çıkartılan ilk mekândır. KTBM-1'in doğu, KTBM-11'in güney bitişiğinde yer almaktadır. KTBM-9, birbirine temas eder biçimde inşa edilmiş batı yamacı mekân dizisi içinde değil, bu mekân dizisinin iç sahanlığa bakan duvarlarına bitişik biçimde oluşturulmuştur. Mekânı iki yönde kapatan duvarlar tespit edilmiştir. Mekânın kuzeybatı duvarı aynı zamanda KTBM-1 ve 11'in güneydoğu duvarıdır. Kuzeydoğu duvar ise yalnızca temel seviyesinde oldukça kötü korunmuş birkaç sıra taştan ibarettir. Üzeri bir çatı örtüsü ile kapatıldığı anlaşılan bu depo mekânında, 3 x 5 biçiminde yerleştirilmiş toplam 15 adet pithos açığa çıkartılmıştır (Fig. 8A). Yarı gövdelerine kadar toprağa gömülmüş biçimde yerleştirilen pithosların içerisinde herhangi bir organik materyal ele geçmemiştir. Şaşırtıcı biçimde bir pithosun içinden bir adet bronz Apollon heykelciği çıkmıştır (Şenyurt ve Akçay 2016, 233). KTBM-9'un, hemen kuzey bitişiğindeki KTBM-11 ile organik bir ilişkisi olmalıdır. KTBM-11 içerisinde ele geçen Olynthos tipi bir değirmen¹⁷ ve pithoslar, KTBM-9'dan getirilen tahılların burada öğütülüp tüketilebilir hale getirildiğini ve depolandığını işaret etmektedir.

KTBM-5, Kurul Kalesi depo yapılarından bir diğeridir. Kuzey Teras batı yamaç mekân dizisi içerisinde yer alan KTBM-5, KTBM-4'ün güneybatı, KTBM-6'nın kuzeydoğu ve KTBM-7'nin ise kuzeybatı bitişiğindedir. Dört tarafı duvarlarla çevrili mekânın ebatları 3,32 x 5 x 4,7 x 5,63 m şeklindedir ve mekâna erişim kuzeydoğu yöndeki 1,17 m genişliğindeki koridordan gerçekleşmektedir. 2015 ve 2016 yılı çalışmalarında mekânın kuzey, batı ve doğu duvarları önüne tek sıra halinde yerleştirilmiş 18 adet pithos açığa çıkartılmıştır (Fig. 8B). Pithoslar sabitlemeleri için, tıpkı KTBM-9'da olduğu gibi, yarı gövdelerine kadar

16 Sarnıç/kaya ambarı ve basamaklı tünel yapılarının hem depolama hem de kültürel fonksiyonu olabileceği düşünülmektedir.

17 Olynthos tipi değirmenler için bkz. Frankel 2003; Aklan 2020.

toprağa gömülmüşlerdir. Pithosların içerisinde tohum vb. herhangi somut bir kalıntı tespit edilememiştir. KTBM-5, orta kesiminde çok sayıda amphora, iki adet mühürlü amphora kulpu, testi, tabak gibi kapların yanı sıra bir adet de mortar ele geçmiştir (Şenyurt, Akçay ve Bulut 2017, 136-137). KTBM-5'in kuzeydoğusunda yer alan ve bu mekâna bir koridor ile bağlanan KTBM-3'ün bir mutfak olabileceği düşünülmektedir. Bu açıdan bakıldığında KTBM-5, hazırlanacak besin malzemelerinin depo edildiği ve bir koridor vasıtasıyla mutfığa iletildiği yer olarak değerlendirilmektedir (Yorulmaz 2019, 37).

Askeri Yapılar

VI. Mithradates'in hükümdarlığının çok önemli bir kısmının Roma ile mücadele içinde geçtiği, dolayısıyla kralın Orta ve Doğu Karadeniz'de birçok kale yaptırdığı bilinmektedir (Strab. XII. 3. 28). VI. Mithradates Dönemi'nde yoğun bir şekilde kullanılan Kurul Kalesi, gündelik/domestik ve depolama amaçlı yapıların yanı sıra askeri fonksiyona yönelik yapıları da barındırmaktadır. Bu amaçlarla oluşturulmuş mekânlar; savunma, gözetleme ve kontrol faaliyetlerinin yürütüldüğü kulelerdir.

Kurul Kalesi'nde 2010-2019 yılları içerisinde, İç Kale'de 3, Kuzey Terasta 3 olmak üzere 6 kule yapısı¹⁸ tespit edilmiştir. Kurul Kalesi'nde kule olarak değerlendirilen yapılar, gerek kullanılan malzeme, gerek plan bakımından Ege ve Akdeniz kıyılarındaki Klasik-Hellenistik dönem kulelerinden¹⁹ bazı farklılıklar göstermektedir. Bahsi geçen bölgelerdeki kuleler, dikdörtgen ya da kare -nadiren de olsa yuvarlak- planlı, kimi zaman bağımsız kimi zaman sur hattından dışa çıkıntı yapar biçimde konumlanmış, rektogonal bloklardan inşa edilmişlerdir. Kurul Kalesi'ndeki kule yapılarının büyük çoğunluğu, sur duvarına dik bir biçimde uzanan üç duvarın üzerinde yükselir (Fig. 3 ve 9). Üç duvarın aralarında yaklaşık 1 m genişliğinde iki boşluk bulunmaktadır. Kulelere erişim, her zaman sağ boşluk hizasından gerçekleşmektedir. Kuzey Terasta yer alan örneklerde sağ boşluğa yerleştirilen 4-8 adet basamakla kuleye çıkılmaktadır (Şenyurt, Akçay ve Bulut 2017, 144, Res. 8)²⁰. Tespit edilen altı kuleden beşinin yalnızca taş temelleri kalmıştır. Ancak bir örnekte (KTBM-12), taş temelin üzerinde yükselen kerpiç bedenler günümüze kalabilmiştir (Fig. 3). Bazı kulelerdeki yaşamaya ya da herhangi bir aktivite yapmaya müsait olmayan, çok dar boşluklarda depo kaplarının bulunduğu görülmüş, böylece kullanışsız alandan azami ölçüde istifade edilmeye çalışıldığı da anlaşılmıştır. Kule olarak değerlendirilen yapıların çevresinde çok miktarda gülle (Zoroğlu 2021, 47-49) ele geçmiştir. Büyük çoğunluğu kum taşından üretilmiş bu güller, ister kaleye yönelik bir dış saldırıda isterse kalenin öz savunmasında kullanılmış

18 Bunlar, İç Kale'de İKBM-5 ve 8, İKDM-3; Kuzey Terasta KTBM-4, 7 ve 12'dir. Ayrıca son yıllarda İdari Yapılar Alanı sektöründe gerçekleştirilen kazılarda üç kule yapısı daha gün yüzüne çıkartılmıştır.

19 Anadolu'daki Hellenistik Dönem genel savunma ve kule yapıları için bkz. McNicoll 1997; Lykia Bölgesi Hel. Dönem kuleleri için bkz. Konecny 1997; Dağlık Kilikia Bölgesi kuleleri için bkz. Durugönül 1998.

20 İç Kale'deki kulelerde bu basamaklar görülmez çünkü buradaki kulelerin temeli, yürüme zemini seviyesinde ya da altındadır.

olsun bu yapıların fonksiyonunu pekiştirir niteliktedir. Ayrıca, beş kule yapısının “Üçlü Mekân Şablonu” adını verdiğimiz bir mimari modelde kullanıldığı görülmüştür. Beş adet kule, sağında ve solunda gündelik ihtiyaçlar için oluşturulmuş mekânların tam ortasında yer almaktadır ve plan itibarıyla bütünlüklü bir modelin bir parçasıdır (Fig. 9). Kulelerin bağımsız bir biçimde diğer mekânlardan ayrı olarak ya da daha çok alanı gözetleyebilmek adına sur duvarından dışarı taşacak biçimde inşa edilmemesi tamamıyla topografik nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu açıdan üçlü mekân şablonu, mekânsal sorunlara karşı Kurul Kalesi mimarlarının ürettiği yerel bir çözüm olarak değerlendirilmektedir. Kuzey Terastaki kulelerin tamamının girişi, kulelerin işlevini yitirmesiyle kerpiç bloklarla kapatılmıştır.

Kulelerin belirli bir aralık gözetilerek (*Vitr. de Arch. I. 5. 4*) inşa edilmediği anlaşılmaktadır. Tehdidin gelebileceği alanlarda kule varlığının yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle Kuzey Teras batı yamaç üzerinde kule sayısının, diğer kısımlara nazaran, daha çok olduğu görülmektedir. Şimdiye kadar tespit edilen tek giriş konumundaki Kybele Kapısı'ni kontrol eden noktada bir, batı yamaçtaki kaleye erişimi sağlayan ana kayaya oyulmuş basamakların olduğu bölümü kontrol eden bir adet olmak üzere, yaklaşık 6-7 m aralıkla iki kule bulunmaktadır. Buradan, belirli bir plan veya şablona göre değil, ihtiyaca göre savunma yapısı oluşturma anlayışının gözetildiği anlaşılmaktadır.

Diğer yandan, Kuzey Terasta yer alan KTBM-7 adlı kulede ele geçen bazı buluntular kule yapılarına daha geniş bir perspektifle bakmamızı sağlamıştır. Büyük bir kısmı korunmuş olarak ele geçen Dionysos Botrys protomu²¹, üç adet Kybele figürünü ve yine bir tanrıça ile ilişkili olduğu düşünülen bir figürün (Şenyurt, Akçay ve Bulut 2017, 145, Res. 10-12) kule yapısının zemini ve basamakları üzerinde ele geçmiştir (Fig. 10). Tüm bu kültürel nesnelere bir kule yapısında ele geçmesi ve ele geçen nesnelere arasında kentlerin ve surların koruyucu tanrıçası (Bogh 2012, 53; Erol 2008, 173 vd; Roller 1999, 207, Şenyurt ve Akçay 2017, 190 vd) Kybele'nin tasvirlerinin bulunması, bu nesnelere kulelerin korunması amacıyla buraya koyulduklarının ya da duvarlara asıldıklarının bir göstergesi olmalıdır. Bu düşüncüyü destekleyecek başka örnekler de bulunmaktadır. İKBM-5'in kuzeydoğu duvarı üzerinde ele geçen bronz bir herme (Şenyurt ve Akçay 2016, 244, lev. 10.1) ve bir kule yapısının bitişiğinde yer alan KTBM-11 içerisinde²² ele geçen sakallı Dionysos ya da dionysiak bir figüre ait p.t. protom parçaları, kulelerde kutsal objelerin bulundurulması görüşüne katkı yapan unsurlardır.

21 Kurul Kalesi'nde ele geçen figürün, protom ve maskaların Amisos atölyesi üretildiği düşünülmektedir. Amisos pişmiş toprak plastik eserleri için bkz. Summerer 1999; Atasoy ve Zeyrek 2004.

22 KTBM-11, Kurul Kalesi'nde gün yüzüne çıkartılan en nitelikli kule yapısı olan KTBM-12'nin güneybatı bitişiğinde yer almaktadır. Kulenin yıkılmasıyla, buradaki bazı objelerin komşu mekâna düştüğü düşünülmektedir.

Kült Yapıları

Kurul Kalesi'nde bir diğer önemli yapı grubu, kalede yaşayan insanların inanç ve ibadetlerinin izlerinin görülebileceği kült yapılarıdır. Kurul Kalesi, bir kale yerleşiminden beklenmeyecek kültüsel zenginliğe sahiptir. Anadolu olarak değerlendirilen tanrı ve tanrıçaların yüceltildiği yapılar hem ana kayanın işlenmesiyle hem de duvarlarla oluşturulmuştur. Pontos Krallığı'nda hangi tanrıların saygı gördüğü ve bunların hangi yapılarda tapınıldığı hususunda en net arkeolojik kontekst verilere Kurul Kalesi'nde rastlanmaktadır.

Kurul Kalesi İç Kale'sinde, yerleşimin güneydoğu ucunda yer alan Sunak Kayası (Fig. 11), bir açık hava kutsal alanıdır. 571 m yüksekliği ile Kurul Kalesi'nin en yüksek noktası burasıdır (Şenyurt ve Akçay 2016, 224). Yaklaşık olarak 19x20 m'lik bir alana yayılmış olan kutsal alan, içerisinde birçok unsuru barındırmaktadır. Kutsal alanı çevreleyen, çok iyi korunamamış bir temenos duvarı alanı sınırlamaktadır. Sunak Kayası'nın kuzeydoğu bitişiğinde sarnıç/kaya ambarı yapısı yer almaktadır. İki yapının arasında yalnızca 1 m olması, sarnıçtaki suyun kutsal ayinlerde kullanılmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

Sunak Kayası'nın kuzeybatı yamacında kaya yüzeyine işlenmiş yaklaşık 7 niş bulunmaktadır (Fig. 11A). Zirve kısmındaki büyük kaya kütlelerinin batısında, ana kaya yüzeyine açılmış kaya kanalları, burada yapılan libasyon ya da canlı hayvan kurbanı gibi faaliyetleri işaret etmektedir. Bu kanallardan en uzununu, dikdörtgen bir biriktirme teknesi ile sonlanmaktadır (Fig. 11C). Bu teknenin ortasında ise dörtgen bir oyuntu dikkati çekmektedir. Bu oyuntunun, bir heykelin ya da stelin oturacağı bir boşluk olduğu düşünülmektedir. Böylece kanal yoluyla biriktirme teknesine akan libasyon, kurban kanı vb. tanrı ya da tanrıçanın kutsal imajını çevreleyecek ve ibadet gerçekleştirilmiş olacaktır. Nişler, kaya kanalları, biriktirme teknesinin yanı sıra dağınık bir biçimde yine ana kaya üzerine açılmış olan kaya çanakları da mevcuttur. Bu çanaklar da libasyon ile ilişkilidir. Sunak Kayası'nda bir diğer dikkat çeken unsur, kaya basamaklarıdır (Fig. 11B). Phrygia coğrafyasında sıkça gördüğümüz basamaklı kaya anıtlarını andıran basamaklar, Sunak Kayası'nın güneydoğu tarafındadır. Phryg kaya anıtlarında basamakların sonunda ana tanrıçayı sembolize eden (Berndt-Ersöz 2006, 172 vd; Tamsü-Polat 2010, 211; Vassileva 2009, 111 vd) ikonik ya da yarı ikonik idol bulunmaktadır. Sunak Kayası kaya basamaklarından yukarıya çıkıldığında ise büyük kaya kütleleri ile karşılaşmaktadır. Belki de basamakların sonunda karşılaşılan kaya kütlesi, ana tanrıçayı sembolize etmektedir. Kybele'nin kayada algılanması bilinen ve sıklıkla karşılaşılan bir durumdur (Işık 2003, 59; Işık 2006, 319). Hatta Kybele kültürünün Pessinus'tan Roma'ya taşınmasında, ana tanrıçayı bir kutsal siyah taşın sembolize ettiği ifade edilmektedir (Liv. XXIX. 14.10-14; Dürüşken 2011, 70 vd; Roller 1999, 263 vd). Buradan hareketle, yakın çevresinin en yüksek noktası olan ve Kybele tapınımının gerçekleştiği doğal çevreler (dağlık, koruluk vb. alanlar) ile son derece uyumlu bir özellik gösteren Sunak Kayası'nın zirvesinde

bulunan kayaların tanrıçanın eski bir imajı olabileceği ve tanrıçaya basamaklar vasıtasıyla ulaşıldığı düşünülmektedir.

Kurul Kalesi'nde Kybele ile birlikte en çok saygı gören tanrı Dionysos'tur. Tanrı Dionysos, VI. Mithradates'in kendisine lakap olarak seçtiği bir tanrıdır (Arslan 2007, 75-76; McGing 1986, 46). Ayrıca, Dionysos'un kralın ideolojik ve politik propagandasında kullanıldığı da ifade edilmektedir (Saprykin 2009, 250). Kurul Kalesi'nde, dönemin inanış modeliyle paralel olarak, Dionysos'a ve *thiasosuna* ait çok sayıda küçük buluntu ve bir altar açığa çıkartılmıştır.

Kurul Kalesi Dionysos Altarı, 2018 yılı kazı çalışmalarında Kuzey Teras doğu yamaç üzerinde gün yüzüne çıkartılmıştır (Fig. 12). Yapı ilk bakışta farklı planı ile dikkat çekmektedir. Yapıya yürüme zemini seviyesinden, açığa çıkartıldığında tamamen çökmüş durumda olan, genişliği 3,40, uzunluğu 1,90 m 5 adet basamakla çıkılmaktadır. Basamaklardan çıkıldıktan sonra 4,80 x 2,40 m'lik dikdörtgen bir platforma erişilmektedir. Bu kısımda sunu ya da dinsel performansların gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Sıkıştırılmış toprak zemin üzerinde bir yangın tabakası dikkat çekmektedir. Platformdan ve altarin diğer kısımlarından ele geçen kiremit parçaları, yapının üzerinin bir çatı sistemi ile kapalı olduğunu göstermektedir (Şenyurt ve ark., 2020, 508). Platformun güneyinde, yapının üst örtüsünü destekleyen payandalarla sınırlanmış bir dikdörtgen alan bulunmaktadır. Genişliği 3,30 m olan bu kısımda yapının ana kaya üzerine oturtulduğu açıkça görülmektedir. Bu kısımdan sonra ise altarin en önemli bölümü, hediyelerin bırakıldığı masa/platform bulunmaktadır. Kuzeyindeki dikdörtgen kısım gibi payandalarla sınırlanmış sunu platformunun kuzeybatı kenarı 2,03, kuzeydoğu kenarı 1,37, güneydoğu kenarı 1,87 ve güneybatı kenarı 1,37 m uzunluğundadır.

Sunu platformundan ele geçen çok sayıda ve çeşitte buluntu, yapıyı tanımlamamıza olanak sağlamış ve altarin hangi tanrıya adandığına dair kesin veriler sunmuştur. Anadolu Pontos'unda açığa çıkartılan ilk Dionysos altarı olarak öne çıkan yapının sunu platformunda p.t. çocuk Dionysos heykelciği ve protomu, çok yetkin bir işçiliğe sahip bileşik rhyton, unguentaria, sikkeler, çeşitli savaş-araç gereçleri, bronz bir yüzük, demir bir kepçe, kandil vb. çok sayıda eser ele geçmiştir (Şenyurt ve ark., 2020, 508-510).

Kuzey Teras Batı Mekân-8, Kurul Kalesi'ne dışarıdan erişimin gerçekleştiği tek giriş olan Kybele Kapısı'ndan geçildikten sonra karşılaşılan ilk mekândır. 2016 yılı kazı çalışmalarında tamamen açığa çıkartılan mekân, 4,02 x 4,55 x 1,73 x 1,73 m uzunluğundaki duvarlarla sınırlanılarak dikdörtgen bir plan ortaya koymaktadır (Fig. 13). Mekânın kültürel bağlamda en önemli unsuru, düzgün kesilmiş dikdörtgen kum taşı bloklardan oluşan güney duvarı içerisinde 0,97 x 0,87 m boyutlarındaki bir nişin içerisine yerleştirilmiş mermer Kybele heykelidir (Şenyurt ve Akçay 2017, 189; Şenyurt, Akçay ve Bulut 2017, 140; Şenyurt ve Durugönül 2018, 309 vd). Kaledeki konumuna ilk yerleştirildiği andan itibaren yaklaşık

2150 yıldır yerinde kalabilen Kybele heykeli, genel itibarıyla iyi korunagelmıştır. Bölgede Arkaik Dönem'den (Akyüz, Kolağasıoğlu ve Şirin 2011; Şirin ve Kolağasıoğlu 2016) beri varlığı bilinen Kybele kültürünün kale ve bölge halkı için oldukça önemli olduğunun kanıtı niteliğindeki bu keşif, gerek Karadeniz gerekse Anadolu arkeolojisi açısından özel bir yer tutmaktadır.

Kybele heykelinin hemen önünden geçen kanal ve bu kanala çok yakın bir konumda ele geçen kum taşı çanak, Kybele kültürü ile birlikte değerlendirilmelidir. Kybele heykelinin önünde, zemin seviyesinde ele geçen çanak olasılıkla libasyonda kullanılmaktaydı. Heykelin önünden kale dışına doğru yönelen kanal ise kurban ritüeli ya da arınma ile alakalı olmalıdır. Daskyleion'da Kybele Tapınağı'nın önünden geçen, genişliği 40 cm derinliği 20 cm olan bir kanalın kurban ritüelleri ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir (Bakır 2004, 59-60). Ayanis Kalesi'nde tapınak avlusunda tabanın aşağısında oluşturulmuş bir kanal yer almaktadır ve bu kanalın üzerine bir libasyon sunağı yerleştirilmiştir (Çilingiroğlu 2020b, 142). Bahsi geçen yerleşimlerde tespit edilen kanallar ve sunu çanağı, anlayış olarak Kurul Kalesi ile birebir örtüşmektedir.

Sonuç

Kurul Kalesi, 2010 yılından bu yana her yıl düzenli olarak kazı çalışmalarının yürütüldüğü ve bu çalışmalarda elde edilen çok önemli verilerle bölgenin tarihine, bölge insanının yaşayış, inanç ve yerleşim anlayışının nasıl olduğuna dair önemli katkılarının sunulduğu bir Hellenistik Dönem yerleşimidir. Arkeolojik çalışmalar sonucunda ulaşılan veriler, VI. Mithradates Dönemi'nde oldukça yoğun bir kullanıma, dolayısıyla iskâna sahne olduğu anlaşılan Kurul Kalesi'nin yerleşim dokusu ve mimari karakteri hususunda önemli sonuçlara kaynaklık etmiştir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

Kale, Karadeniz'e ve yakın çevresindeki tüm coğrafi birimlere oldukça hâkim bir konumdadır; kaleye yerleşmeden önce bilinçli bir gözlem ve tercih yapıldığı açıktır. Dar ama uzun bir sırt yerleşiminin görüldüğü kalede topografyadan azami bir biçimde istifade edilmiştir. Yoğun ana kaya kullanımı söz konusudur: Ana kaya işlenerek kutsal alanlar ve depolama amaçlı mekânlar oluşturulmuştur. Ayrıca, mekân duvarları inşa edilmeden önce ana kaya üzerine duvar yatakları oluşturulmuştur. Mekânların tabanlarının ya moloz taşlarla ya da sıkıştırılmış toprakla oluşturulduğu anlaşılmıştır. Kurul Kalesi'ndeki tüm duvarlarda, andezit ve kum taşı kullanılmıştır. Tüm duvarlar, taş temel ve kerpiç beden şeklinde inşa edilmiştir. İklimin uygun olmamasına rağmen bu denli yoğun kerpiç kullanılması şaşırtıcıdır; bir mekânda korunmuş şekilde 26 sıra kerpiç tespit edilmiştir. Duvarların büyük oranda "sade dolgulu duvar" tipinde inşa edildiği ancak bazı kapılarda bosajlı, düzgün kesilmiş dikdörtgen blokların kullanıldığı görülmüştür. Mekânların tamamına yakını bir üst örtü ile korunmaktadır; kalypter ve stroterden oluşan çatı kiremitleri çok yoğun bir biçimde ele geçmektedir. Farklı bir plan ortaya koyan

kuleler bulunmaktadır. Bazı kulelerde yukarıya çıkmayı kolaylaştıran taş merdivenler göze çarpmaktadır. Kulelerin çevresinde çok sayıda savaş araç gereci ele geçmiştir. Kalenin bazı noktalarında “Üçlü Mekân Şablonu” olarak adlandırılan, ortada bir kule ve kulenin iki yanında dörtgen planlı odaların bulunduğu bir yapı modeli uygulanmıştır. Sütun, sütun başlığı, arşitrav, geison vb. herhangi bir taş mimari plastik öğenin kullanılmadığı görülmüştür. Genel anlamda anıtsal olmayan yerel bir mimari gözlemlenmektedir.

Kurul Kalesi kazıları, Pontos Bölgesi içerisindeki bir VI. Mithradates Dönemi kale yerleşiminin temel mimari plan özellikleri, mimari malzeme, mekânsal işlev, fonksiyonlar ve kayalık topografyadan nasıl azami bir şekilde yararlandığı gösteren son derece önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra, kalenin yalnızca askeri bir üs olmadığı, açığa çıkartılan kutsal alan, mekânlar ve kaliteli kültürel objelerle kalenin aynı zamanda Anadolu'nun yerel tanrı ve tanrıçalarına tapınılan önemli bir dinsel merkez olduğu da kanıtlanmıştır. Depo odalarında ele geçen çok sayıda pithos, kale halkının gıda maddelerini nasıl sakladığı hakkında bilgiler sunarken tahılın öğütülmesi yoluyla gıda üretimini işaret eden buluntular, Kurul Kalesi çevresinde üretilen ya da ticaret vasıtasıyla kaleye gelen ürünlerin kalede de işlendiğini göstermektedir. Tüm bu veriler uyarınca, temel düzeyde bir *polis* yerleşimindeki insanların ihtiyaçları neyse Kurul Kalesi'ndeki halkın ihtiyaçlarının da benzer olduğu, ancak depolama, barınma, yeme-içme, tapınma, savunma gibi alanlarda çevrenin, topografyanın ve hatta politik durumun izin verdiği ölçüde, Karadeniz'in kendine has sayılabilecek bir mimari gelenek ortaya koyduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- A.A., A.E.B.; Veri Toplama- A.A., A.E.B.; Veri Analizi/Yorumlama- A.A., A.E.B.; Yazı Taslağı- A.A., A.E.B.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- A.A., A.E.B.; Son Onay ve Sorumluluk- A.A., A.E.B.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- A.A., A.E.B.; Data Acquisition- A.A., A.E.B.; Data Analysis/ Interpretation- A.A., A.E.B.; Drafting Manuscript- A.A., A.E.B.; Critical Revision of Manuscript- A.A., A.E.B.; Final Approval and Accountability- A.A., A.E.B.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Antik Kaynaklar

Liv. (Livius, *Ab Urbe Condita*) Livy, *From the founding of the city*. (Trans) by Moore, F. G., XXVIII—XXX, London, 1949 (The Loeb Classical Library).

Strab. (Strabon, *Geographika*). *The Geography of Strabo*. (Trans) by H. L. Jones, vol. III. London, 1954 (The Loeb Classical Library).

Vitr. *de Arch.* (Vitruvius, *De Architectura*). *Mimarlık Üzerine*, (Çev.) Dürüşken, Ç., İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Basım, 2017.

Modern Kaynaklar

- Akarca, A. (1998). *Şehir ve Savunması*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi (3. Baskı).
- Akçay, A., Şenyurt, S. Y., Kara S., Yorulmaz L., Zoroğlu, U., Bulut, A. E. (2020). Ordu Melet Irmağı Havzası Yüzeysel Araştırması (OMHAY) 2018 Yılı Çalışmaları, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 37, 171-192.
- Akçay, A. ve Şenyurt, S. Y. (2021). Ordu İli Melet Irmağı Havzası Yüzeysel Araştırmaları (2018-2020 Yılı Çalışmaları), (Eds) Gülten, S., Özcan, T., Yavuz, K., *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ordu I*, Fenomen Yayıncılık, 73-102.
- Akgönül, S. O. (2018). *Kurul Kalesi 2010-2017 Yılları Sikke Buluntuları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akkan, İ. (2020). Tatarlı Höyük'te Ele Geçen Olynthos Tipi Değirmen Taşları, (Eds) Girginer, K. S., Dardeniz, G., Gerçek, A., Erhan, F., Genç, E., Tuğcu, İ., Oyman-Girginer, Ö., Fırat, M. C., Gerçek, H., Tufan, M. F., *MORS IMMATURA. In the Shadow of Amanus In Memoriam Hayriye Akıl*, Ege Yayınları, 9-18.
- Akyüz, U., Kolağasıoğlu M., ve Şirin O. A. (2011). Samsun İli Atakum İlçesi, Çakalca (Karadoğan Höyük) Kurupelit Kurtarma Kazısı 2009, *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu* 19, 117-134.
- Amashoukéli, N. ve Kipiani, G. (1990). Problèmes de restauration et de conservation des monuments de Vani, in: *Le Pont-Euxin vu par les Grecs: sources écrites et archéologie*, 287-288.
- Alkım, U. B., Alkım, H., Bilgi, Ö. (1988). *İkiztepe I. Birinci ve İkinci Dönem Kazıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Alkım, U. B., Alkım, H., Bilgi, Ö. (2003). *İkiztepe II. Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci Dönem Kazıları (1976-1980)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Arslan, M. (2007). *Mithradates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı*, İstanbul: Odin Yayıncılık.
- Atasoy, S., Endoğru, M., Dönmez, Ş., (2005). Samsun-Baruthane Tümülüsler Kazısı, *Anadolu Araştırmaları*, 18 (2), 153-166.
- Atasoy, S. ve Zeyrek, T. H. (2004). Amisos (Eski Samsun) Pişmiş Toprak Eserleri İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Yayınlanmış Örnekler, *Anadolu Araştırmaları* 17(2), 85-124.
- Bachmann, M. (2014). Pergamon Mimarisi ve Yapı Teknikleri, (Eds) Pirson, F ve Scholl, A., *Pergamon: Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 228-243.
- Bakır, T. (2004). Daskyleion'da Phrygler, (Hrsg) Korkut, T., *Anadolu'da Doğdu. 60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan*, İstanbul: Ege Yayınları, 55-67.
- Balandier, C. (2005). Les défenses de la terrasse Nord de Vani (Géorgie): analyse architecturale, In: *Pont-Euxin et polis: polis hellenis et polis barbaron*. Hommage à Otar Lordkipanidzé et Pierre Lévêque. Besançon: Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité, 245-264.
- Baykal-Seeher, A. ve Seeher, J., (2007). Tunç Çağı'nda Kent Savunması: Hattuşa'da Hitit Surunun Rekonstrüksiyonu, (Eds) Umurtak, G., Dönmez, Ş., Yurtsever, A., *Refik Duru'ya Armağan*, İstanbul: Ege Yayınları, 199-211.
- Berndt-Ersöz, S. (2006). *Phrygian Rock-Cut Shrines: Structure, Function, and Cult Practice*, Leiden: Brill.
- Bilgi, Ö. (1999). İkiztepe in the Late Iron Age, *Anatolian Studies* 49, 27-54.
- Bogh, B. (2012). Mother of the Gods: Goddess of Power and Protector of Cities, *Numen* 59(1), 32-67.

- Bulut, A. E. (2017). *Pontos Bölgesi Basamaklı Tünelleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Cleere, H. F. (1958). Roman Domestic Ironwork, as Illustrated by the Brading, Isle of Wight, Villa, *University of London Bulletin of the Institute of Archaeology*, Number one: 1958, 55-74.
- Çilingiroğlu, A. (1986). Van Bölgesi ve Ordu İli Yüze Araştırması 1985, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 4, 311-322.
- Çilingiroğlu, A. (2020a). Ayanis Kalesi, (Eds) Köroğlu, K. ve Konyar, E., *Urartu: Doğu'da Değişim*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 250-266.
- Çilingiroğlu, A. (2020b). Urartu Dini, (Eds) Köroğlu, K. ve Konyar, E., *Urartu: Doğu'da Değişim*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 134-146.
- Demirer, Ü. (2013). *Kıbyra Metal Buluntuları*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Doksanaltı, E. M., Karaoğlu, İ., Erdoğan, L. U. (2014). Preliminary report on Giresun (Aretias/Khalkeritis) Island excavation: Burial practices on Elousa Sebaste Monastery on Giresun Island, In (Eds) Novotná, M., Jobst, W., Dufková M., Kuzmowá K., Varsik, W., *ANODOS Studies of the Ancient World 11/2011 Arts And Crafts Over The Passage Of Time (From the Bronze Age to Late Antiquity)*, Trnava, 77-89.
- Doğanbaş, M. (2009). Amasya Merkez Harşena Kalesi 2007 Yılı Kurtarma Kazısı, *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu* 17, 11-28.
- Doğanbaş, M. (2010). Amasya Merkez Harşena Kalesi Cilanbolu Tüneli 2008 Yılı Kazı ve Temizlik Çalışması, *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu* 18, 65-78.
- Dönmez, Ş. (2013). Oluz Höyük: Preliminary Results for the Hellenistic Period and Iron Age Layers, In: (Eds) Tsatskheladze, G. R., Atasoy, S., Avram, A., Dönmez, Ş., Hargrave, J., *The Bosphorus: Gateway between the Ancient West and East (1st Millennium BC-5th Century AD)*, 363-371.
- Durugönül, S. (1998). *Türme und Siedlungen im Rauhen Kilikien. Eine Untersuchungen zu den archäologischen Hinterlassenschaften im Olbischen Territorium*, Asia Minor Studien, Band 28.
- Dürüşken, Ç. (2011). *Roma'nın Gizem Dinleri*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Erol, A. F. (2008). The Mother Goddess: Analyzing Her Feature as a City Protector, *Cult and Sanctuary Through the Ages (From the Bronze Age to the Late Antiquity)*, *Anodos. Studies of Ancient World*, 173-185.
- Erol, A. F. (2014). Ordu İli Fatsa İlçesi Cingirt Kayası Kazısı 2013, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 36(1), 383-400.
- Erol, A. F. (2015). New Findings on the History and Archaeology of the Eastern Black Sea Region of the Turkey: the Excavation of Cingirt Kayası, In: (Eds) Tsatskheladze, G. R., Avram, A., Hargrave, J., *The Danubian Lands Between the Black, Aegean and Adriatic Seas. (7th Century BC – 10th Century AD) Proceedings of the Fifth International Congress on Black Sea Antiquities (Belgrade – 17-21 September 2013)*, 453-461.
- Erol, A. F. (2020). *Yüze Araştırmaları Işığında Fatsa*, Ankara: Bilgin Yayınevi.
- Evciimen, Ö., Tunçdemir, V., Tok, T., Metin, Y. (2020). Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin jeolojisi (Ordu-Giresun), *MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni* 29, 101-113.
- Frankel, R. (2003). The Olynthus Mill, Its Origin, and Diffusion: Typology and Distribution, *American Journal of Archaeology* 107(1), 1-21.
- Hojte, J. M. (2009). The Administrative Organization of the Pontic Kingdom, In (Ed.) Hojte, J. M., *Mithradates VI and Pontic Kingdom*, Gylling: Aarhus University Press, 95-108.

- Işık, C. (2003). Kaunos'ta (Kbid) Bir Kült Mahzen -Fakat Kimin İçin?-, *Anadolu* 25, 53-69.
- Işık, C. (2006). Komşu İki Başkent'in Ortaklığı: Doğal Bırakılan Kutsal Kaya Yükselteleri, (Eds) Dörtlük, K., Varkıvaç, B., Kahya, T., Courtils J. d., Doğan Alparslan M., Boyraz R., *III. Uluslararası Likya Sempozyumu, 07-10 Kasım 2005, Sempozyum Bildirileri*, Antalya: Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 317-324.
- Karahan, D. S. (2018). *Dünyada ve Türkiye'de Doğal Taşlar*, MTA Gelen Müdürlüğü Fizibilite Etütleri Daire Başkanlığı.
- Kınacı, M. (2015). Antikçağda Pontos Bölgesi'nin Tarihsel Coğrafyası, *Cedrus* III, 181-229.
- Konecny, A. (1997). *Hellenistische Turmgehöfte in Zentral- und Ostlykien*, Wien: Phoibos Verlag.
- Lordkipanidze, O. (1974). La Géorgie et le monde grec, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 98(2), 897-948.
- Lordkipanidze, O. (1991). Vani: An Ancient City of Colchis, *Greek Roman and Byzantine Studies* 32(2), 151-195.
- Love, I. C. (1972). A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1970, *American Journal of Archaeology* 76(1), 61-76.
- McGing, B. C. (1986). *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator King of Pontus*, Leiden.
- McNicol, A. W. (1997). *Hellenistic Fortifications from the Aegean to the Euphrates*, Oxford: Clarendon Press.
- Oransay, A. B. S. (2006). *Arykanda Antik Kentinde 1971-2002 Kazı Sezonlarında Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özsait, M. (1992). 1990 Yılında Ordu – Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 9, 357-376.
- Özsait, M. (1993). 1991 Yılı Ordu – Mesudiye Yüzey Araştırmaları, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 10, 311-330.
- Özyiğit, Ö. (1990). Batı Anadolu'da Antik Dönem Çatıları, *Türk Tarih Kongresi* X, 303-326.
- Roller, L. E. (1999). *In Search of God the Mother. The Cult of Anatolian Cybele*, University of California Press.
- Saprykin, S. J. (2009). The Religion and Cults of the Pontic Kingdom: Political Aspects, In (Ed) Hojte, J. M., *Mithradates VI and Pontic Kingdom*, Gylling: Aarhus University Press, 249-275.
- Seeher, J. (2013). Hitit Mimarisinde Kullanılmış Teknikler, (Eds) Doğan-Alparslan, M. ve Alparslan, M., *Hititler: Bir Anadolu Uygarlığı*, Yapı Kredi Yayınları, 338-353.
- Seyhan, İ. (1971). Volkanik Kaolinin Oluşumu ve Andezit Problemi, *Maden Tetkik Arama Dergisi* 76, 124-134.
- Summerer, L. (1999). *Hellenistische Terrokotten aus Amisos. Ein Beitrag zur Kuntsgeschichte des Pontosgebiet* (Geographica Historica 13), Stuttgart.
- Şenyurt, S. Y. ve Akçay, A. (2016). Kurul Kalesi (Ordu) VI. Mithradates Dönemi Yerleşimi Üzerine Ön Değerlendirmeler, *Seleucia*, VI, 221-248.
- Şenyurt S. Y. ve Akçay, A. (2017). The Kurul Fortress and the Cult of Kybele as a City Protector, *Colloquium Anatolicum* 16, 179-198.

- Şenyurt S. Y. ve Akçay, A. (2020). Kralın Tanrısı Dionysos Kurul Kalesi'nden Sesleniyor, *Aktüel Arkeoloji* 73, 58-69.
- Şenyurt, S. Y. ve Bulut, A. E. (2020). Pontos Bölgesi Basamaklı Tünellerinin Köken ve İşlevleri Üzerine Bazı Öneriler, *Seleucia X*, 227-250.
- Şenyurt, S. Y. ve Durugönül, S. (2018). Kurul (Ordu) Kalesi'nde Bir Kybele Heykeli, *Olba XXVI*, 305-344.
- Şenyurt, S. Y. ve Yorulmaz, L. (2020). Kurul Kalesi Pişmiş Toprak Unguentariumları, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 606-628.
- Şenyurt, S. Y. ve Zoroğlu, U. (2018). Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Metal Silahları Üzerine bir Ön Değerlendirme, *Cedrus VI*, 181-196.
- Şenyurt S. Y., Akçay A., Bulut, A. E., (2017). Kurul Kalesi 2016 Yılı Kazı Çalışmaları, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 39(3), 133-146.
- Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Bulut, A. E., Zoroğlu, U., Akgönül, S. O. (2017). Ordu Kurul Kalesi, *TEBE Haberler* 43, 2-10.
- Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Bulut, A. E., Zoroğlu, U., Yorulmaz, L., Akgönül, S. O., (2019). Kurul Kalesi 2017 Yılı Kazıları, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 40, 691-712.
- Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Zoroğlu, U., Bulut, A. E., Yorulmaz, L., Akgönül, S. O., (2020). Kurul Kalesi 2018 Yılı Kazıları, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 41, 505-524.
- Şirin, O. A. ve Kolağasıoğlu M. (2016). *Çakalca-Karadoğan Höyüğü: Arkaik Dönemde Amisos ve Kybele Kültü*, Samsun: SAMTAB Yayınları.
- Şirin, A. O. ve Kolağasıoğlu, M. (2017). Amisos Nekropolü Basit Toprak Mezar ve Kiremit Mezar Geleneği, *Amisos* 2(2), 1-29.
- Tamsü-Polat, R. (2010). Yeni Buluntular Işığında Phryg Kaya Altarları ve bir Tipoloji Önerisi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10(1), 203-222.
- Tarhan, M. T. ve Sevin, V. (1976). Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları (I). Askeri ve Sivil Mimariye Ait Yeni Gözlemler, *Anadolu Araştırmaları* 4-5, 273-345.
- Terletmez, İ. ve Yılmaz, A. (1980). Ünye - Ordu - Koyulhisar - Reşadiye Arasında Kalan Yörenin Stratigrafisi *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni* 23, 179-191.
- Ünan, S. (2016). Amisos'da Sıradışı Bir Yeraltı Oygu Oda Mezar, *TÜBA-AR* 19, 171-230.
- Vassileva, M. (2009). Phrygian Rock-Cut Thrones, 'Idols' and Phrygian Royal Symbolism, *Thracia XVIII*, 111-124.
- Yıldırım, E. (2017). *Ordu/Fatsa Cıngırt Kayası Kazısı 2012-2014 Sezonu Metal Buluntuları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Yılmaz, F. ve Demiröz, K. (2019). Knidos Hellenistik Ev Duvar Resmi, *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences* 5(1), 112-124.
- Yorulmaz, L. (2019). *Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Seramikleri*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Yorulmaz, L. (2020). Kurul Kalesi Pişmiş Toprak Kandilleri, *Seleucia X*, 97-125.
- Zoroğlu, U. (2021). *Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Savaş Araç Gereçleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

Şekil, Resim, Tablo ve Grafikler / Figures, Tables and Graphics

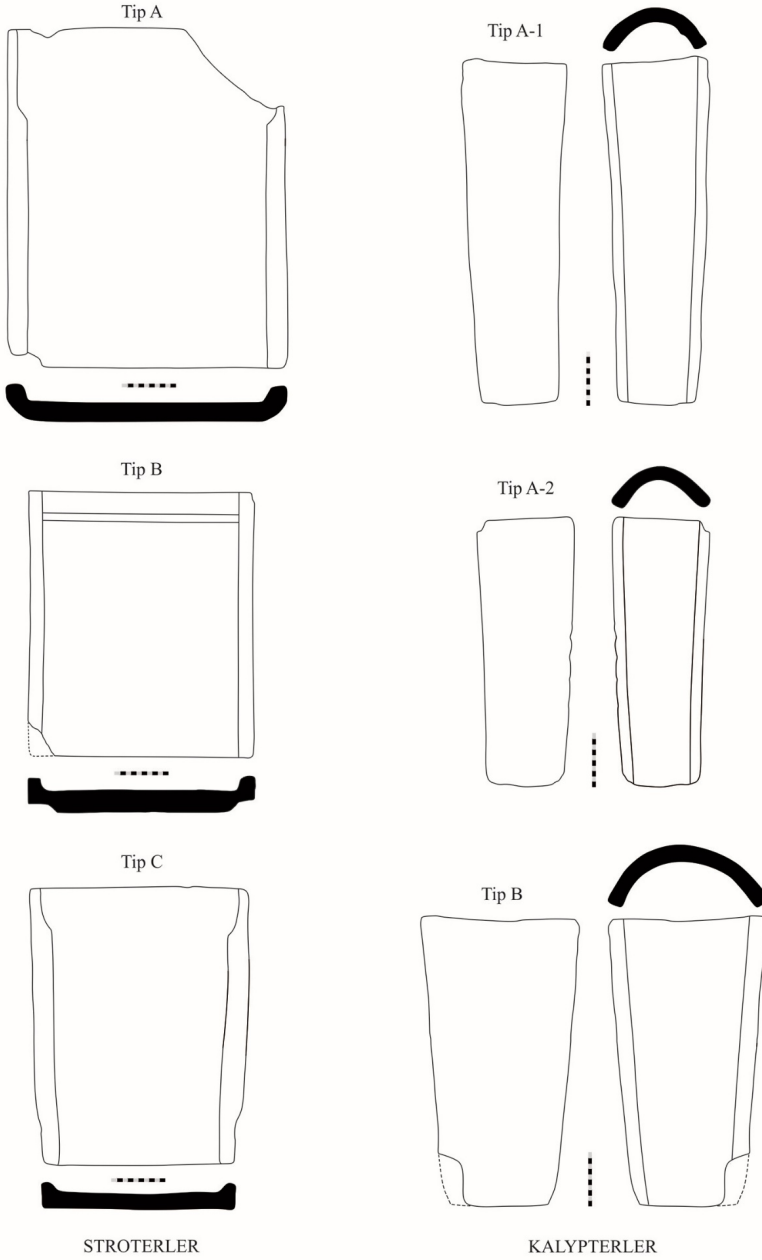
Figür 1: Kurul Kalesi Yerleşim Planı (Kurul Kalesi Kazı Arşivi)

Figür 2: Ana Kaya Üzerine Açılmış Duvar Yatakları (KKKA)

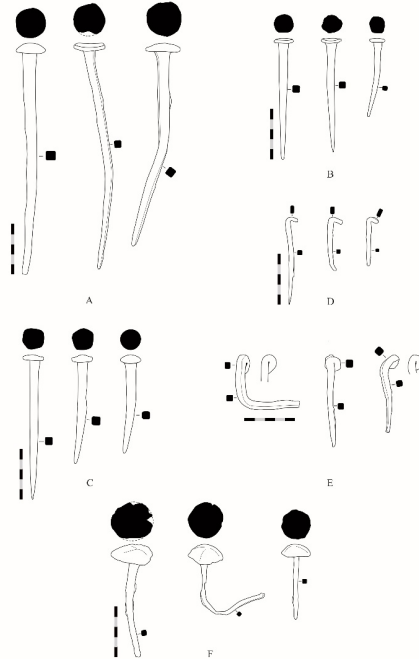
Figür 3: KTBM-12 Kule Yapısının Kerpiç Bloklarla Yükseltilmiş Duvarları (KKKA)

Figür 4: Kuru Kale’inde Görülen Çatı Kiremitleri Tipolojisi (L. Yorulmaz)

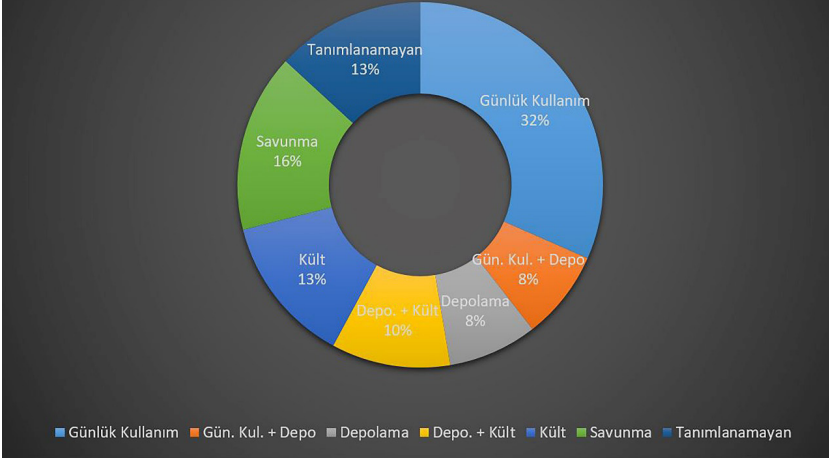

Figür 5: In-situ Bir Demir Kenet (KKKA)

Figür 6: Kurul Kalesi'nde Görülen Çivi Tipolojisi (L. Yorulmaz)

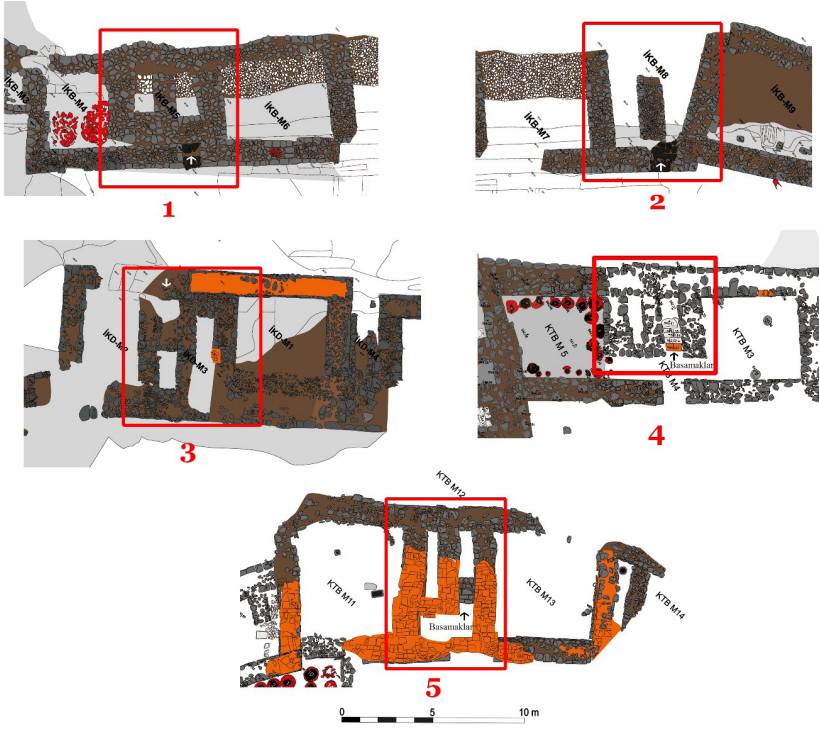
Kurul Kalesi Mekanlarının Fonksiyon Dağılımı

Figür 7: Kurul Kalesi Mekânlarının Fonksiyonel Dağılımı (A. E. Bulut)

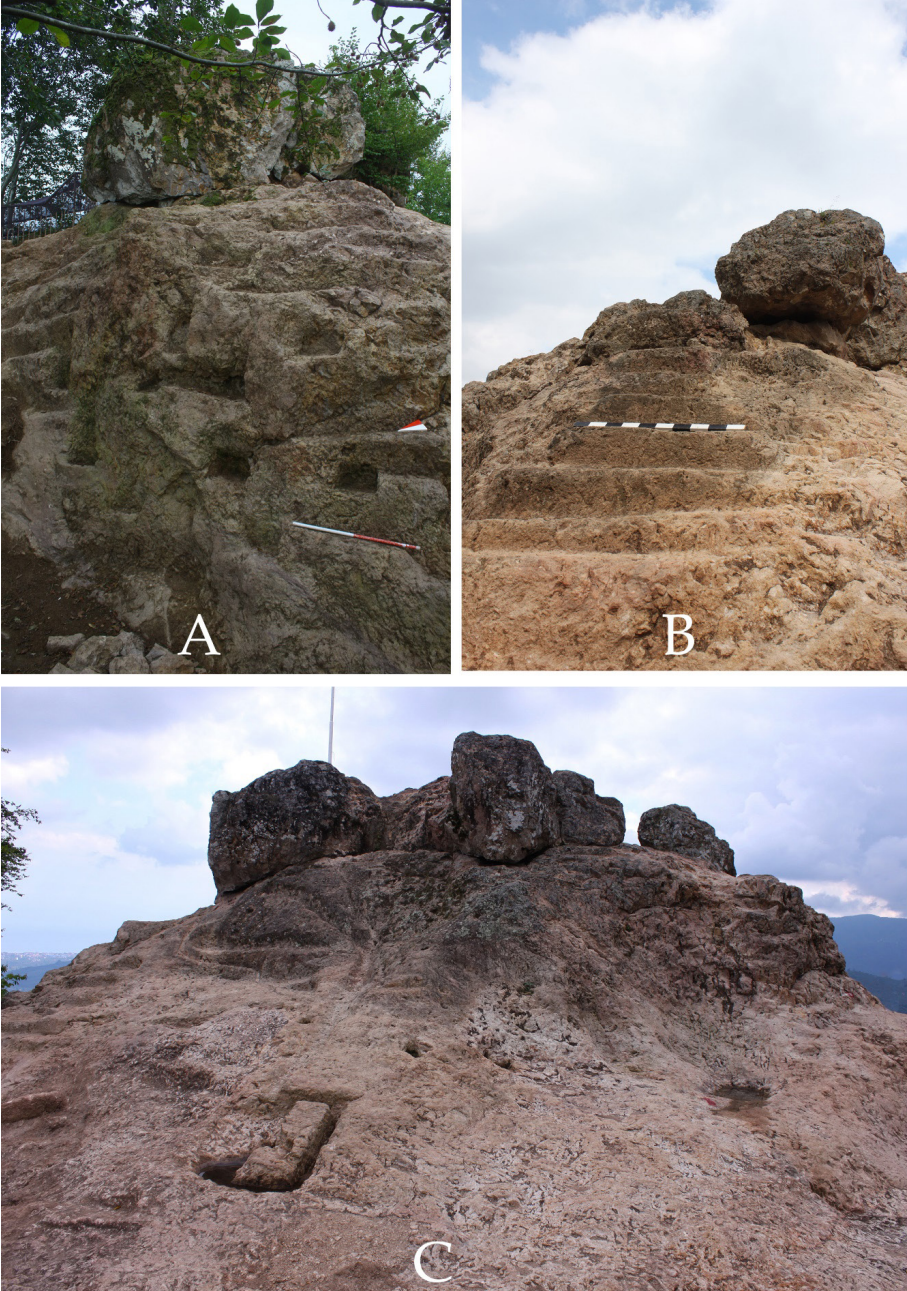
Figür 8: Kurul Kalesi Depo Yapıları: A- KTBM-9, B- KTBM-5 (KKKA)

Figür 9: Üçlü Mekân Şablonu Örnekleri (KKKA)

Figür 10: KTBM-7 Kule Yapısı İçerisinde Bulunan Kült Objeleri (KKKA)

Figür 11 – A- Sunak Kayası Kuzeybatı Yüzündeki Nişler B- Sunak Kayası Güneydoğu Yüzündeki Kaya Basamakları C- Sunak Kayası Batı Yüzdeki Kaya Kanalları, Biriktirme Teknesi ve Kaya Çanakları (KKKA)

Figür 12: Kurul Kalesi Dionysos Altarı (KKKA)

Figür 13: KTBM-8. Kybele Heykelinin Yer Aldığı Niş ve Önünden Geçen Kanal (KKKA)